

ŞEM'Î EFENDİ VE MESNEVÎ ŞERHİ*Mehmet DERİ¹**Öz**

XVI. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olan ve Gülistan, Bostan, Hafız Divanı ve Mantıku't-Tayr gibi önde gelen Fars eserlerinin birçoğunu şerh etmesinin yanı sıra asıl şöhretini Mesnevî Şerhi (Şerh-i Mesnevî-i Şerif) ile kazanan Şem'î Efendi (ö. 1012/1603) ile ilgili yapılan akademik çalışmaların sayısı son yıllarda giderek artmaktadır. Doç. Dr. Şeyda Öztürk'ün kaleme aldığı "*Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*" başlıklı çalışması, bu akademik çalışmaların ilkinin oluşturmaktadır.

Şem'î Efendi, tasavvufi eserlerden yapmış olduğu Türkçe tercüme ve şerhlerle XVI. yüzyıl ilim ve kültür hayatında ismini duyurmuş mutasavvıf bir âlimdir. Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi, Mesnevî'nin tamamını kapsayan ilk Türkçe şerh olması, dönemin padişahı III. Murad'ın (1574-1595) emriyle yazılması, Mesnevî'nin anlaşılması için vahdet-i vücûd terminolojisindeki merâtib-i vücûd bilgisini anahtar kavram olarak görmesi, temel İslâmî ilimler ve tasavvuf literatürüne ait sekseni aşkın kaynak ve üç yüz tasavvufi menkıbeye yer vermesi gibi özellikleriyle devrinde ve kendinden sonra yazılan Mesnevî şerhlerine emsal teşkil etmiştir.

Alanında konuyla ilgili temel kaynaklar kullanılarak zengin bir akademik literatürle hazırlanan çalışmada; Şem'î Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin yanı sıra, onun Mevlânâ'nın Mesnevî adlı eserine yazmış olduğu ilk Türkçe tam şerh (Şerh-i Mesnevî-i Şerif), Mesnevî'nin şerh geleneğindeki yeri ve bu geleneğe yapmış olduğu katkıları akademik bir perspektiften incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, şerh, Şem'î Efendi, Mevlânâ, vahdet-i vücûd

SHEM'İ EFENDI AND HIS COMMENTARY ON MASNAVI**Abstract**

The number of academic studies on Shem'î Efendi (d. 1012/1603), one of the important Sufis of the 16th century, who gained his real fame with his Sharh of Masnavî (Şerh-i Mesnevî-i Şerif) as well as commenting on many of the leading Persian works such as Gulistân, Bûstân, Hâfiz's Diwân and Manteq al-Ṭayr, has been increased in recent years. The study entitled "*Shem'î Efendi and his Commentary on Masnavi*" which is written by Assoc. Prof. Dr. Şeyda Öztürk, is the first of these academic studies.

* Şeyda Öztürk, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, 510 sayfa

¹ **Sorumlu Yazar:** Uzm., Rağbet Yayınları, mehmet.deri@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2287-9330>.

****Atıf/ Citation:** Deri, M. (2023). Şem'î efendi ve mesnevî şerhi, *Dicle Akademi Dergisi*, 3(2), 299-303.

*** Bu çalışma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Shem'i Efendi was a Sufi scholar who made a name for himself in the scientific and cultural life of the 16th century with his Turkish translations and commentaries of Sufi works. Shem'i Efendi's commentary on the Masnavi, as being the first Turkish commentary to cover the entire Masnavi, being written by the order of Murad III (1574-1595) the sultan of the time, considering the knowledge of meratib al-wujud in the terminology of wahdat al-wujud as a key concept for the understanding of the Masnavi, including more than eighty sources from basic Islamic sciences and Sufi literature and three hundred Sufi manna, has set a precedent for the commentaries of the Masnavi written in his time and since then.

The study that was prepared with a rich academic literature by using the main sources in the field, examines the life, scholarly personality and works of Shem'i Efendi, as well as the first Turkish complete commentary (Şerh-i Mesnevî-i Şerif) he wrote to Mawlana's Masnavi, his place in the tradition of commentary of Masnavi and his contributions to this tradition from an academic perspective.

Keywords: Masnavi, sharh, Shem'i Efendi, Mawlana, wahdat al-wujud

Mevlânâ'nın (1207-1273) Mesnevî'si, tasavvufî-irfânî hakikatlerin, hikâyeler ve birtakım sembollerle anlatıldığı önemli tasavvufî klasiklerin başında gelmektedir. Mesnevî'nin sahip olduğu kendine has mânâ dili, telif edildiği günden itibaren çözümlenmeye çalışılmış ve bu çaba Mesnevî şerh geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Başlangıçta Farsça ve Arapça şerhlerle başlayan bu gelenek, daha sonra Türkçe ve Hintçe kaleme alınan şerhler ile devam ettirilmiştir.

Şem'i Efendi'ye kadar Mesnevî'de yer alan kimi hikâyelerin ve seçilen beyitlerin tercüme ve şerhi ile kayıtlı bulunan Mesnevî şerh geleneği, ilk kez Şem'i Efendi'nin Mesnevî Şerhi ile Mesnevî'nin bütün beyitlerini kapsayan bir çalışmaya kavuşmuştur. Sultan III. Murad'ın (1574-1595) emriyle kaleme alınan tam Mesnevî şerhi altı cilt olup 1596 yılında tamamlanmıştır. Şem'i Efendi'nin Mesnevî Şerhi vahdet-i vücûd ekseninde yazılmış bir şerh olup eser, kendisinden sonra Mesnevî'nin tamamına şerh yazan İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631) ve Ahmed Avni Konuk'un (ö.1938) Mesnevî şerhlerini etkilemiştir. Yazım dilinin Türkçe olması sebebiyle ilk kez geniş halk kitlelerinin Mesnevî ile tanışmasına vesile olan şerh; Mesnevî'nin öncelikle tasavvufî metafizik temeline oturan bir seyr ü sülûk rehberi olarak tanımlanmasını hedeflemiştir. Sûfiler tarafından çizilen tasavvufî yolun esaslarının Mesnevî'de ne sûretle ele alındığına dikkat çeken Şem'i Efendi, vahdet-i vücûd, vücûd mertebeleri gibi tasavvuf metafiziğinin yanı sıra seyr ü sülûk başlığı altında ele alınmış olan mürid-mürşid münasebetleri ve tasavvufî makamların Mesnevî beyitlerinde nasıl işlendiğine ışık tutmuştur.

Özellikle Mesnevî'nin irşad rehberi boyutunun öne çıkarıldığı şerhte, Mevlânâ'nın mutasavvıf cephesi görünür hale gelmekte, Mesnevî beyitlerinde semboller perdesiyle gizlenen tasavvufî ıstıhlara vukûfiyet kolaylaşmaktadır. Bu yönüyle kitap, tasavvufî yorumların Mesnevî

şerhlerine girişine dair Ankaravî öncesi ve sonrası şeklindeki tasnifin yanlışlığını da ispat etmektedir.

Çalışma; Prof. Dr. Mustafa Tahralı danışmanlığında, 2007 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Anabilim Dalında doktora tezi olarak hazırlanmış, daha sonra gözden geçirilerek kitap haline getirilmiş, ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.

Girişte (s. 23-79) öncelikle Şem'î Efendi ile doğrudan ilgili kaynaklar tanıtılmıştır. Ardından Şem'î Efendi'nin yaşadığı dönemi aydınlatan biyografiler, tarihler, Mevlevîlik tarihi ile ilgili müstakil çalışmalar, edebiyat tarihi ile ilgili eserler, makaleler ve ansiklopediler şeklindeki tâlî kaynaklara yer verilmiştir. Giriş bölümünün son kısmında Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nin tarihî kaynak olması üzerinde durulmuştur. Özellikle III. Murad'ın (ö.1003/1595) emriyle gerçekleştirilen bir şerh olması yönüyle III. Murad'ın tasavvuf ve meşayih ile olan münasebeti ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nde yaşadığı dönemin tarihî, siyasî ve kültür hayatına dair yapmış olduğu spesifik tespitler belirlenmiştir.

Birinci Bölümde (s. 81-108) “*Şem'î Efendi'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*” başlığı altında Şem'î Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri konu edilmiştir. Öncelikle Mesnevî şârihi Şem'î Efendi'nin hayatına dair verilen bilgilerin Esrar Dede'nin (ö. 1211/1797) Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye'sinden itibaren şair Şem'î'nin (ö. 936/1529) hayatına dair bilgilerle karıştırılması ve bu yanlışın daha sonraki eserlerde de devam ettirilmesi hayatı ile ilgili çalışmaların yeniden incelenmesini zorunlu kılmıştır. Şem'î Efendi'nin bizzat kendi eserleri başta olmak üzere dönemin biyografik kaynakları ışığında hayatına dair bilgiler titizlikle gözden geçirilerek hayatı ve şahsiyeti ile ilgili en sağlıklı bilgilerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Ayrıca bu bölümde Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi dışında telif etmiş olduğu diğer eserler tanıtılmış, eserlerin dil ve anlatım üslûbu, muhtevâ ve yazım sebepleri üzerinde durulmuş ve eserlerinin yazma nüshaları kütüphane katalogları ve internet yoluyla taranarak tavsif edilmiştir.

İkinci Bölüm (s. 109-204) “*Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*” başlığını taşımakta olup, ilk olarak Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi öncelikle şerhte yer alan bilgiler ve kaynaklardan hareketle tanıtılmış, şerhin yazılma sebebi, eserin yazım süreci ve üslûbu hakkında bilgi verilmiştir. Mesnevî Şerhi'nin nüsha tavsiflerinin yapıldığı bu bölümün devamında ikinci olarak şerhin tamamında Şem'î Efendi'nin yararlandığı, atıf ve telmihte bulunduğu referans kaynaklar tanıtılmıştır. Söz konusu yüze yakın referans eser; tasavvufî eserler, tefsir ve fıkıh kitapları, dil ve edebiyatla ilgili eserler ve diğer eserler başlığı altında tasnif edilmiştir. İkinci bölümün

ikinci kısmı Şem'î Efendi'nin Mevlânâ ve Mesnevî hakkındaki düşünce ve tespitlerine ayrılmıştır. Son olarak bu bölümde Şem'î Efendi'nin Mesnevî beyitleri çerçevesinde Mevlâna ve yakın çevresi hakkında vermiş olduğu bilgiler yer almıştır.

Üçüncü Bölümde (s. 205-260) “Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nde Vahdet-i Vücûd ve Vücûd Mertebeleri” başlığı altında Şem'î Efendi'nin vahdet-i vücûd ve vücûd mertebeleri çerçevesinde şerh ettiği Mesnevî beyitleri tespit ve tahlil edilmiştir. Vücûd mertebelerinin bilinmesinin Mesnevî Şerhi'nin anlaşılmasında anahtar işlevi gördüğüne dikkat çeken Şem'î Efendi'nin konuyla ilgili yorumları, Mesnevî'de yer alan vahdet vurgusunu öne çıkarmaktadır.

Dördüncü Bölüm (s. 261-476) “Şem'î Efendi'ye Göre Mesnevî'de Seyr ü Sülûk ve Mertebeleri” başlığı ile Şem'î Efendi'nin seyr ü sülûk ve tasavvufî hâl ve makamlar çerçevesinde şerh ettiği beyitlerin tasnif ve tahliline ayrılmıştır. Bu bölümde Mesnevî'nin öncelikle bir seyr ü sülûk rehberi olduğuna vurgu yapan şarihî seyr ü sülûkun tanımı, mürşid-i kâmil ve özellikleri, yalancı şeyhlerin özellikleri, mürîd-i sâdıkın özellikleri ve edepleri, sülûkun zorluğu, bidâyet ve nihayeti gibi konuları çok zengin bir mâlûmat çerçevesinde şerh ettiği beyitler ele alınmıştır. Özellikle bu bölümde Şem'î Efendi'nin beyitlerde lafzen ve mânen var olduğunu belirttiği seksen iki tasavvufî hâl ve makam Herevî'nin (ö. 481/1089) Menâzilü's-Sâirîn, Ankaravî'nin Minhâcu'l-Fukarâ ve Nisâbu'l-Mevlevî'sinde esas aldıkları başlıklar doğrultusunda tasnif edilmiştir.

Sonuç (s. 477-480) kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nin Mesnevî'nin tamamına altı defter olarak gerçekleştirilmiş ilk Türkçe mensur şerh olma özelliği vurgulanarak Mesnevî şerh geleneğindeki yeri ortaya konmuştur. Mesnevî'nin öncelikle bir seyr ü sülûk eseri olduğuna dair şerhin yapmış olduğu ısrarlı vurgu üzerinde durulmuş ve Mesnevî'nin anlamlandırılması sürecine şerhin yapmış olduğu katkının önemine dikkat çekilmiştir. III. Murad'ın emriyle ve daha geniş kitlelerin Mesnevî irfanı ile buluşması niyetiyle sade bir Türkçe ile kaleme alınması yönü üzerinde durulmuştur. Vahdet-i vücûd, seyr ü sülûk, mürîd-mürşid adâbı, tasavvufî hâl ve makamlar gibi tasavvufun nazarî ve amelî boyutlarının Mesnevî'de nasıl ele alındığını görünür kılmaları ile Şem'î Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nin ortaya koymuş olduğu katkılar özetlenerek çalışmaya son verilmiştir.

Netice itibarıyla çalışma; kendi alanında yapılan ilk çalışmalardan olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, oldukça zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, yazarının konuyla ilgili özgün değerlendirmeleri, alanında yapılacak olan

bilimsel çalışmalara ciddi bir literatür katkısı sunması gibi nedenlerle konuya ilgi duyan akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir başvuru niteliği taşımaktadır.

Lisans Bilgileri

Dicle Akademi Dergisi'nde yayınlanan eserler Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Copyrights

The works published in Journal of Dicle Academy are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yazar Beyanı

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.
